

ALBERT NOWACKI

ПРОБЛЕМАТИКА ПАМФЛЕТІВ МИКОЛИ ХВИЛЬОВОГО

Двадцять років ХХ століття – це початок нової доби на Україні, коли відбувалися основні перемини ідеології, суспільно-політичних відносин та економічних структур. Наслідком згаданих трансформацій була революція в площині духа та культури, що спричинилася до виникнення національно-державної ідеї, яка сприяла концепції України як „державної цілості”. Національне визволення України, викликане подіями 1917 року, сприяло також піднесенню української культури в усіх ділянках. З 1923 р. комуністична партія під тиском обставин змушена була взяти курс на „українізацію”. Наслідком того був дозвіл на творення українських шкіл, преси, видавництв, наукової праці, що дало можливість розгорнути літературну діяльність в УРСР хоч на одне десятиліття¹.

Особливо помітними були успіхи преси та книговидавництва, серед яких найпродуктивнішим було видавництво „Дністер”. З культурологічних і літературно-мистецьких видань слід відзначити такі журнали-місячники, як: „Червоний шлях”, „Плуг”, „Життя й Революція”, „Вапліте” (внаслідок цензурно-політичних обставин замінений на „Літературний Ярмарок”, а пізніше на „Пролітфронт”), „Нова Генерація” та ін. В літературу увійшло нове покоління письменників, серед них були: Павло Тичина, Юрій Яновський, Андрій Головка, Григорій Косинка, Микола Хвильовий та Микола Куліш.

MGR ALBERT NOWACKI – doktorant Katedry Literatur Słowiańskich w Instytucie Filologii Słowiańskiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego; adres do korespondencji: Instytut Filologii Słowiańskiej KUL, Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ М. Оглобин-Глобенко, *Українська проза 1920 – початку 1930 років*, в: той же, *Історико-критичні статті*, Нью-Йорк–Париж–Мюнхен 1958.

На покоління цих митців великий вплив мала група високоосвічених поетів, що їх звали „неокласиками”: Микола Зеров, Михайло Драй-Хмара, Освальд Бургардт. Учені-поети імпонували своїм тяжінням „до джерел” світової культури, своїми вимогами високої мистецької якості в творчості, своєю ерудицією. Саме в той час довелося жити й творити одному з видатних українських письменників, М. Хвильовому, одному із перших представників вільної думки про українську культуру².

Справжня літературна діяльність письменника починається з 1922 року, збігається вона з початком культурного та духовного ренесансу в Україні. Переважно це проза – новели, оповідання, повісті й памфлети. Саме до цих останніх слід придивитися докладніше. Перша серія памфлетів Миколи Хвильового, *Камо грядеши*, з’явилася в 1925 р. У творах, об’єднаних в згаданій збірці, майже вільних від політичних мотивів, характерних для пізніших писань автора, помічаємо деякі з основних проблем його творчості. У перших своїх памфлетах Хвильовий висловив своє бачення нового українського мистецтва, а головне – майбутнього української літератури.

Уже в перші роки після революції українське суспільство почало перероджуватись з етнічної спільноти, обтяженої „просвітянськими лантухами”, в нову самосвідому політично-державотворчу націю³. Українізація, що розпочалася з 1923 р., дала українцям нечувані досі можливості розвитку економіки, культури та мистецтва, на що, насамперед, звернув свою увагу Микола Хвильовий. Письменник намагався відповісти на питання: як повинна розвиватися українська культура? в яких напрямках? за якими моделями? Хвильовий стверджував, що нове пролетарське мистецтво перебуває на шляху до великого розвитку, одночасно він вказував на нову загрозу: в українську літературу прийшло багато письменників з села та робітників, які не мали жодних кваліфікацій для того, щоб творити вартісну художню літературу. Більшість початківців були малоосвіченими. За словами Ю. Коваліва, „процес опанування літературного досвіду минулого відбувався по-школярськи, примітивно, у цехо-

---

² Ю. Л у ц ь к и й, *Літературна політика в радянській Україні 1917-1934*, Київ 2000.

³ С. К о з а к, *Витоки літературного відродження*, „Slavia Orientalis” 1987, № 3-4, с. 591.

вому, штучному середовищі”⁴. На літературній арені з’явилася велика кількість віршів та прозових творів, яких не можна було назвати художніми. Хвильовий пише: „Ніколи не було стільки можливостей для розвитку української пролетарської літератури і взагалі літератури, як тепер, у нас (...). Але й ніколи не було такої безшабашної свистопляски в тій же українській літературі, як за наших днів. (...) І, звичайно, в «сатанинській» свистоплясці губиться справжня молодь, яка, замість повчитись, підпадає під впливи «енків» і робиться «кваліфікованими письменниками», заповоняючи ринок «червоною» графоманією (...). А в результаті «молода» молодь за кілька років не дала жодної путньої книжки”⁵. Трохи далі читаємо: „Нове мистецтво утворюють робітники й селяни. Тільки з умовою: вони мусять бути інтелектуально розвиненими, талановитими, геніальними людьми. Хто цього не розуміє, той – дурень. А хто це розуміє і мовчить – той спекулянт”⁶.

Письменник був обурений намаганням офіційної влади знизити художній рівень нової української літератури через заохочування молодих робітників та селян до літературної праці. Багато творів тогочасної української літератури фактично були лише „масовою літературою”, а то й „графоманією”, яка, за словами митця, „близько біля мистецтва не лежала”. Вбогість тодішньої української літератури того часу помітив також Микола Зеров: „Дуже мало літературної освіти, а через те і вміння вчитися на літературних зразках, випробовувати різні стилі, уміння емансипуватися від впливу художньої індивідуальності сильнішого майстра, різьбити з себе оригінальну постать”⁷. Адже відомо, що письменник мусить бути озброєний знанням світової літератури, мусить знати її теорію, але крім того, мусить бути обдарований талантом, мистецьким хистом, і лише тоді буде в стані написати вартісний художній твір. Розумів це також Хвильовий, коли застерігав: „(...) з робітників і селян роблять, замість корисних радянських журналістів, припустім,

---

⁴ Ю. К о в а л і в, *Літературна дискусія 1925-1928 рр.*, Київ 1990, с. 11.

⁵ М. Х в и л ь о в и й, *Камо грядеши*, в: той же, *Твори в п’ятьох томах*, Нью-Йорк–Балтімор–Торонто 1983, с. 80-81.

⁶ Там же, с. 83.

⁷ М. З е р о в, *До джерел, Історико-літературні та критичні статті*, Краків-Львів 1943.

нікому непотрібних віршомазів та інших борзописців”⁸. Молоді люди, які увійшли в літературу, побачили, що „ім бракує зброї, у них не було широкої ерудиції, бо це були люди, або зовсім без освіти, або з атестатом за «церковну школу». Отже, виявилось, або тікай із цього фронту, або загинь у нерівній боротьбі”⁹.

Письменник виступає проти перетворення літератури на прикладне „інженерство людських душ”, проти дешевих агіток як основного літературного жанру, визначає вади тогочасної української літератури: „Ахіллесовою п’ятою українського пролетарського письменства є не стільки брак відповідної критичної літератури й критики, скільки брак самої літератури, що її варто було б критикувати. Велику російську критичну плеяду – Белінського, Добролюбова, Чернишевського – в їх літературному розрізі – породила не менш велика плеяда письменників-художників. Коли б не було Островського, припустім, не було б і «Темного царства». Те ж саме й про Лесінга, Брандеса і т. д.”¹⁰.

Аналізуючи літературну ситуацію на Україні, Хвильовий вказував шлях до вдосконалення: треба вчити „молоду” молодь; українську культуру слід будувати на інтелігенції, а не на тих неосвічених і півосвічених селянах і робітниках, що хапалися за письменницьке перо без хисту і підготовки, зі шкодою для інших фахів¹¹. Майбутнім письменникам, стверджує Хвильовий за Зеровим, необхідно засвоїти величезну літературну спадщину давньої Греції та давнього Риму та інші досягнення європейської культури. Критикуючи пропагування зневажливого ставлення до інтелігенції, якій офіційна влада протиставляла народ – робітників і селян – як справжнього творця культури, письменник закликає українську молодь, щоб вона брала приклад з таких учителів, як видатний поет, перекладач та літературний критик Микола Зеров.

Не випадково у своїх памфлетах Хвильовий згадував М. Зерова, який, згідно з твердженням Юрія Шереха, був для нього синонімом Європи¹². Європа і Україна, Схід чи Захід – ще одна важлива про-

⁸ М. Х в и л ь о в и й, *Камо грядеши...*, с. 71.

⁹ Там же, с. 117.

¹⁰ Там же, с. 76.

¹¹ Див. Ю. Ш е р е х, *Літ Ікара (памфлети Миколи Хвильового)*, в: *Пороги і запоріжжя. Література. Мистецтво. Ідеології*, т. II, Харків 1998.

¹² Див. Там же, с. 153.

блема, яку піднімає у своїх памфлетах М. Хвильовий. Проблему розвитку української культури Хвильовий пов'язував з потребою орієнтації на Європу, про що він писав ще в *Апологетах писаризму*: „Оскільки наша література стає нарешті на свій власний шлях розвитку, остільки перед нами стоїть таке питання: на яку із світових літератур вона мусить взяти курс?

У всякому разі не на російську. Це рішуче і без усяких застережень. Не треба плутати нашого політичного союзу з літературою. Від російської літератури, від її стилів українська поезія мусить якомога швидше тікати. Поляки ніколи б не дали Міцкевича, коли б вони не покинули орієнтуватись на московське мистецтво. Справа в тому, що російська література тяжить над нами в віках, як господар становища, який привчав нашу психіку до рабського наслідування”¹³. Хвильовий вживає поняття „Європа” як цілком умовне і досить абстрактне, це не Європа в географічному чи політичному розумінні цього слова, але „психологічна категорія”, тобто „ідеал громадської людини, яка в своїй біологічній, ясніш психо-фізіологічній, основі вдосконалювалась протягом віків і є власністю всіх клас”. (...) Це – європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. (...) Це – доктор Фауст коли розуміти його, як допитливий людський дух”¹⁴. І далі: „Ви питаєте, яка Європа? Беріть, яку хочете: «минулу – сучасну, буржуазну – пролетарську, вічну – мінливу». Бо і справді: Гамлети, Дон-Жуани чи то Тартюфи були в минулому, але вони є і в сучасному, були вони буржуазні, але вони є і пролетарські, можете їх уважати «вічними», але вони будуть і мінливі”¹⁵.

„Психологічна Європа” в тлумаченні Хвильового – це Європа Гете, Шекспіра, Данте, Вольтера, Руссо, тобто Європа безсмертних духовних і культурних цінностей, які українська культура повинна засвоїти, щоб самій піднятися до їх рівня. Європа – це подолання хуторянщини, обмеженості, відсталості, того, що Хвильовий назвав „просвітою”.

Одночасно із закликком до орієнтації на європейське мистецтво письменник кинув гасло „геть від Москви, міжнародного центру

¹³ М. Х в и л ь о в и й, *Апологети писаризму*, в: той же, цит. праця, с. 316.

¹⁴ М. Х в и л ь о в и й, *Думки проти течії*, в: той же, цит. праця, с. 172-173.

¹⁵ Там же, с. 172.

міщанства, московських задрипанках” у літературі. На його думку, українське мистецтво, звернувшись на Захід, мусить покинути орієнтацію на російську культуру. Чому Хвильовий виступив проти Москви (до речі, тут не ідеться про „Москву” у політичному сенсі)? Тому, що московська духовність, ідейний тон російської літератури внутрішньо чужі українському духові.

Говорячи про Європу, письменник одночасно проповідував її культурний занепад. „Західне суспільство, – писав він, – природно йде до стану духовної імпотенції. Творчу енергію вичерпано, її хватило на два періоди: пройде багато віків, коли Європа [матиме] блискучу історію. Це зовсім не значить, що вона ще довго не буде іти попереду інших країн, це зовсім не значить, що и в час свого тимчасового замирання ние буде творити чудеса хоч би в тій же техніці, – це значить, що творча ініціатива всесвітнього, універсального значення вже не може виявитись на тій території, де розрядка людської енергії протікала на протязі кількох десятків віків Греція і сьогодні живе, але це вже не Греція далекої прекрасної культури¹⁶. Ідея занепаду Європи, „теорія циклічності” не є авторським помислом письменника, вона виводиться з історіософської думки Освальда Шпенглера¹⁷.

Для Європи, яка вже прямує до свого присмерку, знаходить Хвильовий альтернативу – *Ex oriente lux*, гасло, яке сповіщає про прихід великого „азіатського ренесансу”. „Гряде могутній азіатський ренесанс у мистецтві, і його предтечами є ми, «олімпійці»”¹⁸. „Говорячи про азіатський ренесанс, ми маємо на увазі майбутній нечуваний розквіт мистецтва в таких народів, як Китай, Індія і т. д. Ми розуміємо його як велике духовне відродження азіатськи-відсталіх країн. Він мусить прийти, цей азіатський ренесанс”¹⁹. Цей пристрасний памфлетист вважав українців європейським народом і, одночасно, таким, що має великий досвід колоніального поневолення. І саме у цьому унікальність його історії. Він вважав, що українці більш пристосовані до сприймання європейських ідей і

¹⁶ М. Х в и л ь о в и й, *Україна чи Малоросія?*, в: той же, *Твори у двох томах*, т. II, Київ 1990, с. 612-613.

¹⁷ П. Г о л у б е н к о, *М. Хвильовий і О. Шпенглер*, „Хроніка 2000” 2000, № 37-38.

¹⁸ М. Х в и л ь о в и й, *Камо грядеши...*, с. 98.

¹⁹ Там же, с. 100.

цінностей і водночас можуть мати вплив на колоніально поневолені народи Сходу. Україна може і повинна очолити „азіатський ренесанс”, не менш блискучий, ніж відродження європейської культури на початку нової доби²⁰. Мимовільно виникає запитання про Росію: адже вона також розташована на межі Азії та Європи, а якщо так, чому вона не може очолити „азіатського ренесансу”? Хвильовий намагається відповісти: Москва не може очолити нового відродження тому, що вона хворіє; вона заражена великоросійським шовінізмом та імперіалізмом, з одного боку, а з другого, – духом рабства та песимізму. Якщо, за словами Хвильового, Росія не здатна бути в авангарді пролетарського мистецтва, то Україна ним стане. Це можна вважати ідеєю українського месіанізму, хай обмеженого до мистецтва й культури²¹.

Говорячи про ренесанс української культури, Хвильовий висуває ідеал „громадської людини”, етичними складниками якої є жага життя і пізнання (романтика вітаїзму). Тут у Хвильового являється образ вічного і невмирущого Фауста, який уособлює українське духово-культурне відродження. Фауст Хвильового – це „дух неспокою”, „дух Європи”, який служить ідеї українсько-азіатського ренесансу, ідеї культурної тягlosti Європи на теренах України. Долаючи ворожість зрусифікованих верств суспільства, українська громадська людина фастівського типу прийшла в українську дійсність 20-х років з метою реформування традиційної провінційно-селянської культури.

У памфлетах *Камо грядеши* та *Думки проти течії* – автор не ставить політичних питань, натомість *Апологети писаризму*, а особливо *Україна чи Малоросія?*, подають образ зовсім іншого письменника – політика, речника ідеї самостійності своєї держави. Як правило, Хвильовий і надалі говорить про мистецтво, літературу, але тепер вони є носіями і політичних думок автора.

Перший удар Хвильового падає на українізацію, яка, з приводу офіційної політики комуністичної влади, не давала бажаних результатів. Письменник наголошував, що не вдасться справжнє запровадження українізації, якщо не тільки пролетаріат, а й

---

²⁰ Дж. Мейс, *Буремний дух розстріляного відродження*, „Сучасність” 1994, № 11-12, № 12, с. 73.

²¹ Див.: Ю. Луцький, цит. праця; Дж. Мейс, цит. праця; Ю. Шерех, цит. праця.

партійне керівництво не знає і не хоче знати української мови і розмовляє лише російською. На думку Хвильового, пролетаріат не зможе „грати на першу скрипку”, не знаючи української культури. На його думку, за погану ситуацію з українізацією відповідає „російський міщанин” – символ провінційності, короткозорості та самолюбства: „дозвольте «почастувати по башке» російського міщанина, бо він (безсмертний) і є головною перешкодою. (...) Ми говоримо про нього, – про російського міщанина, якому в печінках сидить оця українізація, який мріє про «вольний город Одесу», який зі «скрежетом зубовим» вивчає цей «собачий язик», який кричить в Москву: «гвалт! рятуйте, хто в Бога вірує»!, який чуває, що губить під собою ґрунт, який по суті є не менший (коли не більший) внутрішній ворог революції за автокефально-столипінський «елемент». Цей сатана з тієї самої бочки, що наш куркуль”²².

Демаскуючи „російського міщанина”, письменник звинувачує Москву в провінціалізмі, закидає брак толерантності та розуміння прагнень української нації. Адже не може бути української держави (навіть в рамках СРСР) та української нації, коли в країні домінує російська мова. Хвильовий називає Україну „Хохландією”, „темною малоросійською ніччю”, „темною батьківщиною”, яка не в змозі діяти без „палички російського диригента”.

Таку некорисну для українців ситуацію можна змінити, пориваючи з Росією. Українці не мають обов’язку утримувати тісних зв’язків з Москвою, не тільки культурних, а й економічних, адже „Союз все таки залишиться Союзом, і Україна є самостійна одиниця. (...) Росія ж самостійна держава? Самостійна! Ну, так і ми самостійна”²³.

Справжню силу Хвильового помічаємо у памфлеті *Україна чи Малоросія?*, з огляду на свій революційний зміст надрукованого щойно в 1990 році. У цьому творі письменник висловлює свою неприхильність до тих обмежених людей, які вважають Україну інтегральною частиною російської імперії. Свою країну називає він „Хохландією”, „австрійською інтригою”, яку „держали в темноті триста років”²⁴. На закиди партійних критиків щодо його закликів орієнтації на

---

²² М. Хвильовий, *Апологети писаризму*, с. 301.

²³ Там же, с. 315.

²⁴ М. Хвильовий, *Україна чи Малоросія?*, с. 590.

Європу та гасла „геть від Москви” письменник пояснює, що до цього призвела трагедія української нації взагалі, становище України як московської колонії. До гурту опонентів Хвильового приєднуються Андрій Хвиля та Володимир Юринець, які дорікають йому, що він назвав Україну самостійною державою. Письменник відповідає: „(...) Хвиля ображається, що ми назвали Україну самостійною державою. От тобі й раз. А хіба вона не самостійна? Перехрестіться, камраде, та подивіться в нашу конституцію. Розгорніть параграф перший і уважно перечитайте. Чи, може, ви гадаєте, що нашу конституцію склали «хлоп'ята»? Чи, може, ви, як Юринець, голосуєте й галасуєте за Малоросію? Чого ви повертаєтесь і так жалкенько по-рабськи усміхаєтесь до російського міщанина? (...) Нічого вам «протестувати» й проти росіян, які теж мають свою конституцію й теж самостійні. Скажіть, будь ласка, який тризубівський великодержавник вже намагається і Московію українізувати?

Отже, ми справді-таки незалежна держава, що входить своїм республіканським організмом в Радянський Союз. І самостійна Україна не тому, що цього хочемо ми, комуністи, а тому, що цього вимагає залізна й непоборна воля історичних законів”²⁵.

Поява памфлету *Україна чи Малоросія?* була початком кінця Миколи Хвильового як письменника, пізніше – як людини. Цькування та серйозні звинувачення в ухилах від прямої лінії партійної політики зі сторони недовчених представників офіційної радянської влади були щораз сильніші. В результаті постійного переслідування письменник у листі до редакції газети „Комуніст” відмовився від своїх поглядів, що для нього означало відмовитися від самого себе. Психічно втомлений, постійно атакований вульгарними критиками та обмежений цензурою Хвильовий спромігся на останній протест: 13 травня 1933 року він накладає на себе руки.

Розглянуті у цьому рефераті деякі проблеми памфлетів Миколи Хвильового не завершують пропонованої нами теми. У нашій статті знайшлися лише найголовніші з думок цього письменника, які нерозривно пов'язані з епохою, в якій вони виникали. Публіцистичні твори митця піднімають не тільки проблеми розвитку української літератури, необхідності її орієнтації на „психологічну” Європу, ідею азіатського ренесансу чи реставрації української

---

²⁵ Там же, с. 590-591.

культури, а навіть – української нації. Тут подані докладна характеристика нового, пролетарського мистецтва, сформульована об'єктивна теорія мистецтва як такого, звідси випливає необхідність виховування нової генерації українських інтелігентів, відтак – творення нової високохудожньої української літератури.

Сьогодні памфлети Миколи Хвильового вже втратили частину своєї актуальності та революційності, треба читати їх як, до певної міри, історичний документ, а образ автора і його живу і часто досі актуальну думку можемо побачити лише тоді, коли з цих творів відкинемо те все, що було продиктоване його добою. Одначе, попри неустанного плину часу, памфлети цього письменника частково є й надалі актуальні тому, що порушують універсальні й важливі для української культури проблеми просвітянщини, російського впливу на культурне життя України (який проявляється в мові, літературі чи політичній думці) та орієнтації на Схід (варіант російський) чи на Захід (варіант європейський), яких не розв'язано навіть і сьогодні.

PROBLEMATYKA PAMFLETÓW MYKOŁY CHWYLOWEGO

Streszczenie

Niniejszy artykuł stanowi próbę wyodrębnienia i analizy najbardziej istotnych problemów podjętych w pamfletach jednego z najwybitniejszych przedstawicieli epoki „Rozstrzelanego Odrodzenia” w literaturze ukraińskiej, Mykoły Chwyłowego. Jednym z najważniejszych problemów spotykanych nie tylko w pamfletycznych utworach tego pisarza jest kwestia relacji Ukraina–Rosja w kulturze ukraińskiej. Chwyłowy wskazuje też drogę rozwoju kultury ukraińskiej: oderwanie jej od kultury rosyjskiej i włączenie w nurt kultury europejskiej. W pamfletach Chwyłowego pojawia się również koncepcja ukraińskiego mesjanizmu, renesansu azjatyckiego oraz druzgocąca krytyka „nowej” proletariackiej inteligencji ukraińskiej.

Słowa kluczowe: pamflet, „Rozstrzelone Odrodzenie”, Europa, „azjatycki renesans”, ukrainizacja, niezależność kulturalna, mesjanizm

Ключевые слова: памфлет, „Расстрелянное Возрождение”, Европа, „азиатский Ренесанс”, колониализм, народное сознание, мессиянизм.